

Apie disertacijų gynimą Vilniaus universiteto Istorijos fakultete

P. ŽOSTAUTAITĖS PĖDOMIS?

Apie Ingridos Jakubavičienės daktaro disertaciją „Lietuvos vokiečių nacionalsocialistinė veikla (XX a. 3–4 dešimtmečiuose)“ ir jos gynimą

Dar prieš nuaidint keturiems universiteto bokšto laikrodžio dūžiams, Istorijos fakulteto 211 auditorijoje jau dūzgė žmonės: šventiškai pasipuošę, džiugiai nusiteikę, su gėlėmis ir be jų... Jei į auditoriją būtų atsitiktinai užklydusi J. Biliūno Juozapota, matyt, būtų ištarusi visiems iki skausmo žinomus žodžius „kiek ponų... kokie visi gražūs...“ Iš kur ir kodėl visi jie čia atsirado?

O proga išties nepaprasta... Benuskambantys keturi laikrodžio dūžiai turėjo vainikuoti Ingridos Jakubavičienės penkerių metų darbo rezultatą – disertaciją „Lietuvos vokiečių nacionalsocialistinė veikla (XX a. 3–4 dešimtmečiuose)“.

Be penkių keturios – be penkių minučių – daktarė... Į auditoriją po truputį rinkosi garbingosios Istorijos mokslo krypties tarybos nariai ir oponentai... Tą vakarą Ingridos likimas priklausė nuo šių Istorijos mokslo krypties tarybos narių: doc. dr. Algirdas Jakubčionis (pirmininkas), prof. dr. Zenonas Butkus (mokslinis vadovas), doc. dr. Arvydas Anušauskas, doc. dr. Saulius Kaubrys ir dr. Arūnas Bubnys. Pagrindiniai jos oponentai – doc. dr. Algis Povilas Kasperavičius ir prof. dr. Juozas Skirius.

Pagaliau tarybos pirmininkas ištarė žodžius: „universiteto bokštas išmušė keturias valandas...“, o tai reiškė, kad „kova dėl daktaro laipsnio“ prasidėjo...

Pirmoji ant pakylos žengė disertantė Ingrida Jakubavičienė. Ji pristatė pagrindines savo ginamos disertacijos „Lietuvos vokiečių nacionalsocialistinė veikla (XX a. 3–4 dešimtmečiuose)“ tezes ir tyrimo išvadas. Autorė nurodė, kad svarbiausias šiame darbe keliamas tikslas – išanalizuoti vokiečių nacionalsocialistų veiklą Lietuvoje, ištirti Lietuvos valdžios reakciją į šių organizacijų veiklą bei įvertinti nacistinių organizacijų ir Lietuvos valdžios santykių įtaką dvišaliam Lietuvos ir Vokietijos bendradarbiavimui. Analizuojant įvairius šaltinius ir literatūrą buvo tyrinėjamos svarbiausios vokiečių nacistinių organizacijų veiklos kryptys: politinė veikla, akcijų, nukreiptų prieš Lietuvą, planavimas kartu su Vokietijos NSDAP bei Vokietijos užsienio reikalų ministerija; ekonominiai santykiai su slaptais Vokietijos fondais ir oficialiomis institucijomis, teikusiomis materialinę paramą nacistinėms organizacijoms; Vokietijos valstybės saugumo ir kariuomenės

ryšiai su nacistais Lietuvoje, jų sudarytas žvalgybinis tinklas, vykdoma agentūrinė veikla; visuomeniniai kultūriniai Lietuvos vokiečių ryšiai su Vokietija, jų dalyvavimas įvairiuose Reicho renginiuose, Vokietijos spaudos, radijo, meno įtaka vokiečių bendruomenei.

Pirmojoje disertacijos dalyje „Lietuvos vokiečių organizacijos ir jų ryšiai su Vokietijos valstybinėmis institucijomis 1920–1932 metais“ autorė analizuoja svarbiausių Lietuvos vokiečių politinių partijų veiklą, jų ryšius su Vokietijos valstybinėmis ir politinėmis institucijomis. Pabrėžiamas ypač reikšmingas Vokietijos generalinio konsulato Klaipėdoje ir Vokietijos pasiuntinybės Kaune vaidmuo: aktyvinant vokiečių reakciją į Lietuvos valdžios sprendimus; vokiečių bendruomenės poziciją pakreipiant Vokietijai reikalinga linkme. Autorė atskleidžia Vokietijos slaptųjų fondų finansavimo reikšmę Klaipėdos krašte veikusioms vokiečių politinėms partijoms, vokiečių draugijoms ir mokykloms, autonominių įstaigų valdininkų priedams prie atlyginimų, kredito bendrovėms ir kitoms reikmėms. Klaipėdos krašte ir likusioje Lietuvos teritorijoje veikusių vokiečių organizacijų veikla nagrinėjama atskiruose skyreliuose dėl skirtingų veiklos sąlygų bei tikslų. 1923–1926 m. pavieniai Klaipėdos krašto vokiečiai susidomėjo nacionalsocialistine ideologija ir, lankydamosi Vokietijoje, užmezgė asmeninius ryšius su Vokietijos NSDAP centrais. 1927–1932 m. Vokietijos NSDAP plėtė savo veiklą užsienio šalyse, todėl į Klaipėdos kraštą siuntė agentus, kurie užverbavo kelias dešimtis asmenų ir sukūrė pirmąsias slaptas nacistines

kuopeles, kurioms vadovavo Tilžės NSDAP skyriaus vadovas H. Moseris.

Antrojoje dalyje „Nacionalsocialistų organizacijų susikūrimas ir veikla Lietuvoje 1933–1937 metais“ autorė tiria ypač aktyvios ir įvairios veiklos laikotarpį. Analizuojama nacistinių organizacijų susikūrimas, kova dėl lyderio pozicijų, Vokietijos NSDAP ir kitų valstybinių institucijų įtaka nacionalsocialistinei veiklai bei Lietuvos valdžios pastangos sustabdyti priešvalstybinę nacionalsocialistų darbą. Atskleidžiama, kad oficialios Vokietijos institucijos Lietuvos vokiečių bendruomenėse sukūrė sąmoningo bendradarbiavimo su Reichu modelį, garantuodamos Lietuvos įstatymus pažeidusiems asmenims Vokietijos pilietybę ir prieglobstį. Autorė daug dėmesio skiria nacistinei propagandai, kuri vokiečius pasiekdavo per vietinę ir Vokietijos spaudą, radiją, literatūrą, teatrą, evangelikų liuteronų bažnyčias ir vokiečių mokyklas. Propaganda ypač negatyviai veikė ant nutautinimo ribos balansuojančius lietuvių kilmės klaipėdiškius, kurie pasidavė vokiečių spaudimui ir stėjo į jų organizacijas. Ypatingas dėmesys atkreipiamas į 1935 m. įvykdytą nacistinio judėjimo decentralizaciją ir išryškintas latentinis veiklos laikotarpis 1935–1937 m. Lietuvos vokiečių nacinė veikla buvo lyginama su nacistiniu judėjimu Latvijoje bei Sudetų krašte Čekoslovakijoje. Šis greitinimas atskleidė, kad Vokietijos NSDAP Europos šalyse, vokiečių bendruomenėse, kurdama nacistines partijas, vadovavosi tuo pačiu modeliu. Tyrimas parodė, jog dėl valstybinės politikos savitumo nacistinio judėjimo raida minėtose šalyse buvo skirtinga.

Trečiojoje dalyje „Lietuvos vokiečių bendradarbiavimas su Vokietijos URM ir

NSDAP struktūromis 1938–1940 metais“ autorė analizuoja nacistinių organizacijų veiklą kartu su Reicho institucijomis vykdant konkrečias užduotis: 1938 m. viduryje–1939 m. Klaipėdos krašte E. Neumanno vadovaujami nacistai vykdė visuomenės konsolidaciją ir diegė nacionalsocialistinę ideologiją. Klaipėdos krašto nacistinio Kulturverbando veikla disertacijoje lyginama su Čekoslovakijos Sudetų krašto Vokiečių partijos darbu. Lietuvos vokiečių Kulturverbandas aktyviai dalyvavo Reicho suplanuotoje Lietuvos vokiečių iškeldinimo operacijoje.

Galbūt iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad šis tyrimas tėra „daugmaž originalus“ (anot A. P. Kasperavičiaus) arba tik „ėjimas Petronėlės Žostautės pėdomis“ (anot J. Skiriaus), tačiau įsigilinus į šį darbą suprantama, kad disertacijos naujumas yra tai, jog atskleidžiamos tam tikrų nacistinių organizacijų kitose šalyse veiklos paralelės, giliau analizuojami Reicho interesai Baltijos ir Vidurio Rytų Europos šalyse. Be to, kiti Lietuvos istorikai įvairiuose mokslo tyrimuose tik atkreipė dėmesį į nacistinių organizacijų ardomosios veiklos įtaką dvišaliams Lietuvos ir Vokietijos santykiams, o vokiečių nacistinių organizacijų ardomoji veikla, Vokietijos žvalgybos darbas ir kiti nusikaltimai XX a. trečiajame–ketvirtajame dešimtmėčiuose buvo išvis menkai tyrinėti. Autorė tyrimu nustatė, kad nacistinių organizacijų veikla tapo svarbiu išbandymu ne tik Lietuvos, bet ir Latvijos, Čekoslovakijos, Lenkijos bei Estijos vyriausybėms, kadangi šiose šalyse gyveno gana gausios vokiečių bendruomenės.

Atliktas Ingridos Jakubavičienės tyrimas atskleidė, kad Klaipėdos krašto vokiečių ry-

šiai su Rytprūsių nacionalsocialistų ir radikalų grupėmis užsimezgė dar XX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje. Inspiruoti Vokietijos radikalų 1923–1924 m. Klaipėdos krašte nacionalistai įvykdė keletą akcijų, kuriomis siekė prijungti Klaipėdą prie Vokietijos. Vokiečių politinių partijų, o nuo 1933 m. nacistinių organizacijų įsikūrimą Lietuvoje skatinę Vokietijos užsienio reikalų ministerija ir jai pavaldūs fondai bei organizacijos nebuvo savarankiški, bet priklausė nuo Vokietijos NSDAP. Jų veikla buvo nuolat prižiūrima iš Vokietijos NSDAP centro atsiųstų agentų bei Vokietijos atstovybių Lietuvoje – Generalinio konsulato Klaipėdoje ir pasiuntinybės Kaune. Užsienyje veikusios nacistinės organizacijos tiesiogiai buvo įtrauktos į valstybinės reikšmės Vokietijos interesų vykdymą: vokiečių iškeldinimą iš Baltijos valstybių, Klaipėdos krašto ir Sudetų krašto aneksiją.

Po puikios Ingridos įžangos bei pagrindinių darbo tezių pristatymo komisijos pirmininkas žodį ir pakylą perleido oponentams. Pirmasis oponentas doc. dr. A. Kasperavičius, pasakęs keletą pastabų, vis dėlto turėjo pripažinti, kad „konceptualių pastabų vargu ar galėtų surasti <...>“ ir reziūmavo, kad Ingridos Jakubavičienės atliktas darbas išties labai geras.

Bene kritiškiausias tą vakarą pasirodė prof. dr. J. Skirius, kuris bandė teigti, kad „disertantė dar nėra apsisprendusi“ dėl chronologinių darbo ribų ir kėlė klausimą, „kokios tikslesnės nacionalsocialistų Lietuvoje veiklos ribos?“ Be to, oponentas priekaištavo disertantei dėl to, kad „tikslą suskaldė į mažesnius tikslukus, kurie primena uždavinius <...>“. Tačiau po savo „pastabėlių ir patarimų“ (anot J. Skiriaus)

ir antrasis oponentas buvo priverstas konsultuoti faktą, jog „ji (aut. pastaba – Ingrida) šį laipsnį (aut. pastaba – daktaro) yra nusipelniusi <...>“.

Po oponentų vienas po kito ant pakylos lipo kiti Istorijos mokslo krypties tarybos nariai. Tarybos narys disertantės vadovas prof. dr. Z. Butkus negailėjo gerų žodžių apie didžiulį Ingridos Jakubavičienės nuveiktą darbą ir dar kartą pabrėžė disertacijos aktualumą bei reikalingumą „<...> Lietuvos praeities rekonstrukcijai“ (anot Z. Butkaus). Antrasis tarybos narys – doc. dr. A. Anušauskas, – nors ir prisipažinęs, kad „pastabų daug neturi“, vis dėlto nurodė pagrindinį trūkumą – tai nepasinaudojimas Lietuvos ypatingajame archyve išlikusiais dokumentais. Reziumuodamas savo pastabas ir pasiūlymus A. Anušauskas priminė visiems žinomą tiesą, kad dabar tik „galima pamajuoti kordais po mūšio <...>“.

Doc. dr. S. Kaubrys ant pakylos lipo trečiasis ir „mažame, puošniame kambarėlyje“ (anot jo paties) taip pat pasakė keletą pastabų, po kurių konstatavo, kad nors disertantė dar „neturėtų pasirašyti taikos sutarties su savo darbu, o jį tobulintų toliau <...>“, „darbo gynimo prognozė yra artima palankiai“.

Ketvirtasis tarybos narys – dr. A. Bubnys po pagyrų disertantei taip pat pareiškė

keletą pastabų, susijusių su archyvinės bazės trūkumais.

Paskutinysis iš penkių tarybos narių kalbėjęs doc. dr. A. Jakubčionis pripažino, kad Ingrida subrendo kaip mokslininkė ir sugebėjo „suvaldyti“ didžiulį kiekį medžiagos ir parašyti labai gerą disertaciją.

Ingrida Jakubavičienė stoviškai atlaikė visas į ją paleistas kritikos strėles. Išsamiai atsakė į visus pateiktus klausimus, drąsiai komentavo oponentų ir tarybos nariams abejonių sukėlusius teiginius, todėl istorijos mokslo krypties tarybos nariai vieninškai pritarė siūlymui suteikti Ingridai Jakubavičienei humanitarinių mokslų daktaro laipsnį už disertaciją „Lietuvos vokiečių nacionalsocialistinė veikla (XX a. 3–4 dešimtmečiuose)“.

Po keturių universiteto laikrodžio dūžių prabėgo dvi valandos ir penkios minutės... Tiek laiko truko Ingridos „kova“ už teisę vadintis daktare... Belieka tikėtis, kad vieno iš oponentų pasakytas ir tarybos pirmininko pakartotas palinkėjimas „išleisti disertaciją kaip monografiją“ artimiausiu metu bus įgyvendintas ir kiekvienas iš mūsų turės galimybę išsamiai susipažinti su Lietuvos vokiečių nacionalsocialistine veikla XX a. trečiajame–ketvirtajame dešimtmečiuose.

Tadas Tumėnas